

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ БАЗИ ДАНИХ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕАТРАЛЬНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Статтю присвячено дослідженню української театральної термінології з метою укладання інформаційно-пошукового тезаурусу, що може функціонувати як довідково-енциклопедична система або у складі іншої інформаційної системи. Проаналізовано склад театральної термінології, а також структурні відношення між її елементами, зокрема синонімія, кореляція, гіперонімія та менш репрезентовані специфічні відношення.

Ключові слова: театральна термінологія, база даних, тезаурус, термін-гіпонім, термін-гіперонім.

На сьогодні театральна термінологія активно розвивається, оскільки виникають синтетичні театральні жанри й активно з'являються новаторські ідеї в самому ігровому мистецтві. Відповідно, такі процеси сприяють зростанню зацікавленості до спеціальної лексики, що належить до цієї галузі. Спостерігаємо активізування процесу кодифікації театральної термінології, адже на сьогодні вже вийшло кілька україномовних словників термінології ігрового мистецтва: у 2002 р. – за редакцією В. Дятчук та Л. Барана [15], у 2009 р. – А. Баканурського [1] і у 2006 р. – найбільш повний «Словник театру» П. Паві [10], перекладений з французької мови. Щодо теоретичного опрацювання театральної підмови, то відомі кілька розвідок, у яких частково розглянуто семантичні групи театральної термінології [8], деякі аспекти її функціонування [6], проведено часткове міжмове порівняння [4], а також розглянуто українську театральну термінологію в історичному аспекті – її становлення та розвиток [5]. Одним із важливих етапів у дослідженні української термінології була дисертаційна робота А. Костюк [7], проте, по-перше, від часу написання праці театральне мистецтво та його термінологічна система зазнали значних змін, а, по-друге, дослідниця акцентувала свою увагу більшою мірою на історичній та функціонально-стилістичній характеристиці одиниць. На сучасному етапі розвитку театральної лексики ще не було проведено комплексне дослідження, що зумовлює **актуальність** нашої роботи.

Для сучасного стану науки і суспільства написання теоретичних робіт та лексикографічних праць традиційного типу, на нашу думку, вже є недостатнім, адже можна простежити тенденцію до синкретичних досліджень, а також до надання переваги прикладному аспекту. Саме тому **метою** нашої роботи було створення електронної бази даних театральної термінології: формулювання дефініції кожного терміна, накладання на систему одиниць сітки структурних відношень між термінами та визначення специфіки театральної лексики як такої.

Побудова інформаційно-пошукового тезаурусу будь-якої галузі знань на сьогодні є важливою, оскільки, з одного боку, він є «способом формалізованого представлення

термінології, тому що досить строго представляє семантичні відношення між термінами, а , з іншого – вважається важливим інструментом постійного вдосконалення системи знань конкретних наук» [2:191].

На початку роботи із будь-якою терміносистемою необхідно визначити її склад. Відзначимо, що одним зі способів її представлення може бути укладання гіперлексем – груп словотвірно зв'язаних спільнокоренових слів у лексичній парадигмі, що мають єдність індивідуально-лексичних сем хоча б в одному зі значень [12:68]. Іншими словами, усі термінологічні слова, що належать до однієї гіперлексеми, репрезентують одне поняття з певної галузі і відрізняються граматичними засобами мовного вираження та семантичними відтінками, привнесеними афіксами. Так, у театральній лексиці можна визначити гіперлексеми: **актор** – *акторський* – *акторка* – *акторство*; **вистава** – *ставити* – *виставлений*; **гра** – *грати* – *перегравати* – *зіграний* – *переграний*; **грим** – *гримувати* – *гримувальня* – *гример* – *гримувальний* – *загримувати* – *загримований* тощо. Загалом нами було зібрано й опрацьовано близько 2 000 одиниць театральної термінології, із яких найчисленніші групи становлять іменники (954 одиниці), прикметники (126 одиниць) та дієслова (60 одиниць), а також більше 800 термінів-словосполучень. Ми зараховуємо дієслова до термінологічних слів, якщо вони входять до словотвірного ланцюжка термінологічних іменників та прикметників. Прислівники *біс* і *браво* є також терміноодинацями-гіперлексемами, які утворюють власні словотвірні гнізда (*біс* – *бісирувати*; *браво* – *бравісимо*).

Між усіма гіперлексемами та термінологічними словами виникають різноманітні відношення, що становлять логіко-лінгвістичну основу будь-якої термінології як системи. Однією з основних ознак будь-якої термінології є чіткість та моносемічність одиниці: у термінологічному полі має реалізуватися взаємообернений принцип «один термін – одне поняття; одне поняття – один термін» [14:682]. Іншими словами, одне поняття з певної галузі не може мати два мовних відповідника, які тим паче різняться між собою відтінками значень. Така закономірність виключає функціонування в межах спеціальної лексики часткових синонімів. Натомість для термінологічної лексики характерні лише абсолютні синоніми, які переважно пов'язані з існуванням інтернаціоналізмів та питомого відповідника (*режисер* / *постановник*; *авансцена* / *рундук*; *апарте* / *репліка вбій*; *невербальна сцена* / *німа сцена*; *помічник режисера* / *асистент режисера*) та з використанням різних синтаксичних моделей (*п'єса на один акт* / *одноактна п'єса* тощо). Як можна простежити, у театральній термінології синонімічні відношення трапляються як серед однослівних термінів, так і між аналітичними одиницями. Цікавою є неспіввіднесеність синонімічних зв'язків між одиницями в загальноновживаній мові та в межах термінологічного поля: так, слова *вистава* – *перформанс*; *режисер* – *режисер-постановник* у загальноновживаному вжитку є повними синонімами, проте в межах театральної термінології їхні значення чітко розрізняються, а лексеми вступають в ієрархічні відношення (*вистава* є родовим поняттям для *перформансу*, поняття *режисер* підпорядковане поняттю *режисер-постановник*).

Щодо вираження понять, протилежних за своїм значенням, то можна говорити про функціонування у терміносистемі корелятів, що поєднують антонімічні відношення та відношення доповнення одного спільного поняття [3:77]. Зауважимо, що

дуже часто протилежні значення у терміносполученнях формуються за рахунок другого, додаткового компонента: *актор – глядач; комедія – трагедія; статика – динаміка; сцена – зал; права куліса – ліва куліса; задня частина сцени – авансцена; горизонтальна композиція – вертикальна композиція; драматургія закритої форми – драматургія відкритої форми; вербальна комунікація – невербальна комунікація; за-кулісний простір – сценічний простір; розвідка розумом – розвідка дією; головний гардероб – гардероб поточного репертуару.*

Найбільш показовими і важливими для термінології є гіперо-гіпонімічні відношення. Г. Матліна, порівнюючи різні способи структурування мовного матеріалу, відзначає частковість / вибірковість синонімії та антонімії щодо охоплення термінологічного матеріалу і протиставляє їм родо-видові відношення, що охоплюють всю спеціальну лексику[9:86]. Такі зв'язки формують терміни з різним ступенем конкретизації: гіпероніми, або слова з родовим значенням, та гіпоніми – слова на позначення виду. Так, термін **театр** в значенні «вид мистецтва» стає гіперонімом (та одночасно протиставляється) до таких видових понять: **видовищний театр, епічний театр, інтимний театр, матеріалістичний театр, міщанський театр, новий театр, постмодерний театр, синкретичний театр, танцювальний театр, театр абсурду, театр жінок, театр образів, театр предметів, театр форми** тощо. Слід підкреслити, що гіпоніми в сукупності становлять перший рівень конкретизації цього родового поняття і є відносно один одного когіпонімами, тобто видовими поняттями, що стосуються одного гіпероніма.

Основою побудови родо-видових груп стає семантика мовних одиниць: гіперонім має більш узагальнене лексичне значення, а гіпонім є, власне, його конкретизацією, уточненням, причому останній «містить весь той комплекс ознак, що становлять значення терміна-виразника родового поняття, плюс деякі додаткові значеннєві ознаки» [11:192]. На основі цього можемо говорити про видову ознаку – це те нове в значенні гіпоніма, що можна виокремити порівняно з родовим поняттям і яке є розрізнявальним компонентом. Термін як родове поняття може бути схарактеризований за різними критеріями, а саме здатністю гіпероніма формувати паралельні гіперо-гіпонімічні групи на підставі різних видових ознак. Наприклад, лексема *сцена* в одному зі своїх значень («епізод із вистави») стає гіперонімом одночасно для кількох видових груп: 1) *вербальна сцена, німа сцена / невербальна сцена* – за «використанням голосу»; 2) *масова сцена, сцена з глядачами, сцена з гуртом, сцена на двох* – видовою ознакою цієї групи є «кількість осіб, залучених до епізоду»; 3) *неочікувана сцена, очікувана сцена* мають спільну видову ознаку «передбаченості / непередбаченості дії»; 4) семантичний елемент «функції епізоду» є спільним для таких видових понять: *головна сцена, епізодична сцена, проміжна сцена, сцена конфлікту, фінальна сцена* тощо. Термін *п'єса* так само можна сконкретизувати кількома видовими ознаками: 1) за характеристикою «кількість актів» виділяємо гіпоніми: *п'єса на один акт, п'єса на два акти, п'єса на три акти, п'єса на чотири акти*; 2) за характеристикою «призначення твору» виділяємо гіпоніми: *дидактична п'єса/, повчальна п'єса, ознайомлювальна п'єса, панегірична п'єса, шкільна п'єса.*

Відношення між елементами гіперо-гіпонімічної ієрархії в термінології можуть виникати на основі «синтагмозначень гіперонімів або шляхом актуалізації парадигматичних значень» [11:193]. Відповідно до цього виділяємо типи родо-видових зв'язків: формально-семантичний та власне семантичний. У гіперо-гіпонімічних групах, де простежується спільність між складниками і на формальному (спільні корені чи спільні компоненти терміносполучень), і на значеннєвому рівнях, можна виявляти формально-семантичний тип зв'язку. Наприклад, гіперонім *композиція* утворює таку гіпонімічну парадигму: *вертикальна композиція, відкрита композиція, глибинна композиція, горизонтальна композиція, діагональна композиція, закрита композиція, кільцева композиція, лінійна композиція, нелінійна композиція* тощо. Ще один приклад формально-семантичних відношень можна представити у вигляді схеми до терміна *репетиція* (рис.1):

Рисунок 1. Схема родо-видових зв'язків із гіперонімом *репетиція*.

Родо-видові структури, у яких відсутній спільний формальний елемент, будуються на основі лише лексичної співвіднесеності. Наприклад, термін *вистава* є родовим відносно низки видових понять: *водевіль, драма, інтерлюдія, інтермедія, комедія, опера, трагедія* тощо. До гіпероніма *амплуа* можна дібрати такі гіпоніми: *август, арлекін, гаєр, грандам, грандкокет, жен-пем'єр, інженю, кокет, онагата, паяц, субретка, фат, чжендань, чженмо* тощо. Як показало дослідження, в театральній лексиці переважають родо-видові структури з формально-семантичним зв'язком.

У театральній термінології досить продуктивним є перехід гіпонімів у розряд гіперонімів щодо видових понять, які знаходяться на нижчому рівні конкретизації гіпероніма. Унаслідок таких процесів виникають комбіновані ієрархічні відношення, які можна представити у вигляді схеми до аналітичної одиниці *спілкування на сцені* (рис.2):

Рисунок 2. Чотирирівнева схема родо-видових зв'язків до гіпероніма *спілкування на сцені*

Ще одним прикладом може слугувати схема тривірневої конкретизації гіпероніма *світлова апаратура* (рис.3):

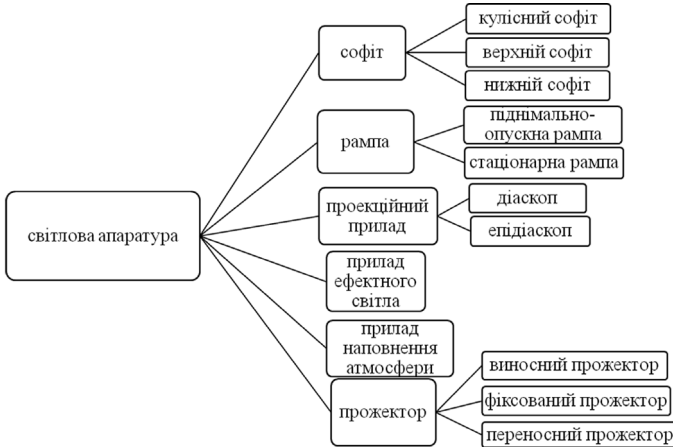

Рисунок 3. Тривірнева схема родо-видових зв'язків до гіпероніма *світлова апаратура*

Наведені приклади засвідчують, що родовим може ставати поняття, виражене як синтетичним терміном-гіпонімом, так і терміносполученням. Зв'язки між гіперонімом та гіпонімами в цих парадигмах кваліфікуємо як комбіновані, тобто як формально-семантичні, так і власне семантичні. Зазначимо також, що проаналізовані гіперо-гіпонімічні відношення лягають в основу виділення ядра та периферії української театральної термінології: родові поняття належать до основних, ядрових, а видові переважно становлять периферійну зону.

Як показало дослідження, між складниками театральної терміносистеми виникають відношення іншого характеру. Так, значний відсоток одиниць можна поєднати в пари на основі зв'язку за характеристикою «прийом» (компонент А є прийомом для компонента В), наприклад: *абсурд*² із семантикою «основний прийом творення образів та сценічного ефекту у театрі абсурду» відповідно вступає в зазначені відношення з терміносполучкою *театр абсурду*; *перевтілення* є прийомом для *сценічної гри*, а *розвідка дією* та *розвідка розумом* – для *репетиції* тощо. Типовими для театральної терміносистеми є також об'єктні відношення (компонент А є об'єктом для компонента В), які утворюють відповідні термінологічні пари: *вистава* – *інтерпретація*³ (у значенні «власне режисерське бачення»); *вистава* – *режисура* тощо. Активно репрезентовані і відношення за визначальною характеристикою «виконавець» (компонент А є виконавцем компоненту В): *глядач* – *інтерпретація*¹ (із семантикою «ставлення глядача до тексту та вистави), *режисер* – *добір акторів*, *режисер* – *режисура*, *режисер* – *інтерпретація*²; *актор* – *сценічна гра*, *актор* – *перевтілення* тощо.

Таким чином, нами було встановлено склад театральної термінології та сукупність відношень між її елементами, на основі якої укладатиметься інформаційно-пошукова система спеціальної лексики театру тезаурусного типу. Наступним нашим завданням є тестування розробленої бази даних на конкретних текстах із метою виявлення термінів, які функціонують послідовно, активно, а також маловживаних одиниць, що підтвердить або спростує статус ядра чи периферії конкретних термінів.

СИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баканурський А. Г. Театрально-драматичний словник ХХ ст. / А. Г. Баканурський, В. В. Корнієнко. – К. : Знання України, 2009. – 319 с.
2. Дарчук Н. П. Термінулінгвістичній інформатиці / Н. П. Дарчук, Л. А. Алексієнко, В. М. Сорокін // Інформаційні технології в освіті. – 2009. – № 4. – С. 191–199.
3. Дарчук Н. П. Термін у лінгвістичній інформатиці : навч. посіб. / Н. П. Дарчук, В. М. Сорокін. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2013. – 143 с.
4. Кійко С. В. Міжмовна омонімія театральної лексики [Електронний ресурс] / С. Кійко // *Новости научного прогресса : Филологические науки.* – 2009. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/25_NNP_2009/Philologia/50601.doc.htm
5. Клековкін О. Ю. Межі театру (проблеми термінології) / О. Клековкін // *Український театр.* – 2008. – №4. – С. 20-25.
6. Костюк Алла Валентинівна. Сцена, кін, світло рампи... [Електронний ресурс] / А. Костюк // *Культура слова.* – 1989. – Вип. 6. – С. 35–39. Режим доступу : <http://kulturamovny.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine36-10.pdf>
7. Костюк Алла Валентиновна. Терминологическая и профессиональная лексика театрального искусства в современном украинском литературном языке: автореф. дис. на соискание науч. степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.02 “Языки народов СССР (украинский язык)” / А. В. Костюк ; Институт языковедения А. А. Потебни АН УССР. – Киев, 1990. – 21 с.
8. Ліхнівська Л. Фольклорний театр: проблеми термінології / Л. Ліхнівська // *Народна творчість та етнографія.* – 2003. – №5–6. – С. 93–104.
9. Матлина Г. А. К вопросу о гипонимической группе / Г. А. Матлина // *Семантика языковых единиц.* – Л. : Изд-во Ленингр. пед. ин-та, 1975. – С. 85–88.
10. Паві П. Словник театру / П. Паві; Пер. з фр. Маркіян Якуб'як; Наук. ред. Володимир Клековкін. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 639 с.
11. Панько Т. І. Українське термінознавство : Підручник / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів, 1994. – С. 192–194.
12. Поликарпов А. А. Логическое пространство единиц лексической подсистемы языка и квантификация соотношений между ними / А. Поликарпов // *Прикладная*

лингвистика и автоматический анализ текста : тезисы докладов науч. конф., 28.01.–30.01.1988 г. – Тарту, 1988. – С. 67–69.

13. Суперанская А. В. Общая терминология : Вопросы теории / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева / [отв. ред. Т. Л. Канделаки]. – [6 изд.] – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. – 248 с.
14. Українська мова : Енциклопедія / [Редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін.]. – [2-ге вид., випр. і доп.] – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
15. Український глумачний словник театральної лексики / В. В. Дятчук, Л. І. Барабан. – [2-ге вид., перероб. і доп.]. – К., 2002 р. – 150 с.

Стаття надійшла до редакції 16.04.2014 р.

Куликова О. С., магістрант,
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко, г. Киев

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ БАЗЫ ДАННЫХ УКРАИНСКОЙ ТЕАТРАЛЬНОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Статья посвящена исследованию украинской театральной терминологии и составлению информационно-поискового тезауруса, который может функционировать как справочно-энциклопедическая система или дополнительный корпус в составе другой информационной системы. Проанализирован состав театральной терминологии, а также структурные отношения между ее элементами, а именно синонимия, корреляция, гиперонимия и менее репрезентированные специфические отношения.

Ключевые слова: театральная терминология, база данных, тезаурус, термин-гипоним, термин-гипероним.

Kulikova O., Master Student,
Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv

SPECIFIC FEATURES OF DATABASE BASED ON THE UKRAINIAN THEATRICAL TERMS

The article deals with research of the Ukrainian theatrical terms and also with compiling informational and retrieval thesaurus, which can functionate as independent searching and encyclopaedic system or as a component of the other informational system. All the theatrical terminology and the structural relations between its elements, such as synonymity, correlation, subsubtion and less specific relations has been analysed in the article.

Keywords: theatrical terminology, database, thesaurus, term-hyponymy, term-hyperons.